

VLADIMIR MOŠIN, ANCHOR WATERMARKS, Amsterdam (The Paper Publications Society), 1973, str. XXXVI + 138 + 367 ilustracija + 1 pregled stiliziranih vodenih znakova.

U »Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia«, koja izdaje The Paper Publications Society u Amsterdamu, kao XIII svezak izišao je rad našeg poznatog stručnjaka Vladimira Mošina o vodenim znakovima u obliku sidra.

V. Mošin se počeo baviti vodenim znakovima već krajem I svjetskog rata u vezi s kodikologijom i datiranjem rukopisa pisanih na papiru. Rezultatima filigranologije prema publikacijama Tromonina, Lihčevea i Briqueta služi se 1919. u svom radu u komisiji što ju je osnovala sovjetska vlast za likvidaciju vjerskih ustanova, koja je imala zadatak inventarizirati rukopise i stare tiskane knjige u knjižnicama ruskih manastira i crkava u Kijevu i okolici. Na temelju vodenih znakova datira i grčke i slavenske rukopise u Jugoslaviji, a posebno zbirku na Athosu.

Kao direktor arhiva JAZU u Zagrebu od 1948. posebno se posvetio filigranologiji. Osniva odjel za vodene znakove, gdje je zajedno sa svojim suradnicima (Seidom Traljićem, Verom Hofmann i Ljerkom Madirazzom) osnovao zbirku od 15.000 vodenih znakova i posebnu biblioteku. 1954. izišao je i njegov sažeti prikaz, prvi te vrste kod nas, *Filigranologija kao pomoćna historijska znanost* (»Zbornik Historijskog instituta JAZU«, I, 1954, str. 25—93), a 1955. izlazi na njemačkom njegov rad *Die Evidenzierung und Datierung der Wasserzeichen* u »Papiergeschichte« (V, Mainz, 1955, str. 49—57). Plod njegova rada na filigranologiji u Arhivu JAZU u Zagrebu jest djelo koje je u dva sveska izradio zajedno sa Seidom Traljićem *Vodeni znakovi XIII i XIV st.* Taj je rad učinjen na temelju provenijencije papira (uglavnom iz Italije) i obuhvaća većinom vodene znakove iz arhiva u Dalmaciji. Na poticaj E. I. Labarrea, utemeljitelja The Paper Publications Society, pripremao je i izdanje vodenih znakova u inkunabulama s kraja 15. st. Međutim, V. Mošin tada odlazi u Nacionalnu biblioteku u Beograd, gdje osniva također posebni odjel za proučavanje vodenih znakova. Ta zbirka je dosegla broj od 30.000 vodenih znakova, poredanih po rukopisima i tipovima. Za svog boravka u Beogradu V. Mošin počinje rad na izdavanju specijalnih zbirki vodenih znakova posvećenih jednom vodenom znaku. Zajedno s M. Grozdanović-Pajić izdaje zbirku vodenih znakova o vazmenom jaganjcu (*Agneau Pascal, Album des filigranes*, I, Beograd 1967) te o kruni sa zvijezdom i polumjesecom (*Das Wasserzeichen »Krone mit Stern und Halbmond«* u »Papiergeschichte«, XIII, Mainz 1963, str. 44—52). V. Mošin je rezultate filigranologije iskoristio u svojim brojnim raspravama o ćirilskim rukopisima, a napisao je i posebnu raspravu o vodenim znakovima najstarijih srpskih tiskanih knjiga (»Zbornik Muzeja primjenjnih umetnosti u Beogradu«, XI 1967, str. 7—29).

Najnovija knjiga V. Mošina samo je nastavak tog njegova plodnog rada na filigranologiji. I u ovoj knjizi on se ne zanima poviješću papira ni njegovom izradom kroz povijest, već filigranologiju promatra u službi paleogra-

fije i arhivistike u vezi s datiranjem rukopisa. Taj zadatak je moguće ostvariti, kako je već istakao u *Agneau Pascal*, jedino »publiciranjem albuma sa što je moguće većim brojem klasificiranih i datiranih vodenih znakova. Za razdoblje od 16. st. pa dalje — kad se manufaktura razvila u svoj Evropi — taj se zadatak može ispuniti jedino objavljivanjem niza albuma posvećenih različitim familijama vodenih znakova«.

V. Mošin se odlučio za izdavanje vodenog znaka sidra jer je ono najviše zastupano u zbirinama u Zagrebu i Beogradu, koje sadrže vodene znakove gotovo iz svih arhiva u Jugoslaviji. Iz toga autor zaključuje da je taj znak najvažniji za datiranje slavenskih rukopisa pisanih na Balkanu u 16. i 17. st., kad je talijanski papir te vrste služio kao osnovni materijal za rukopise na cijelom Levantu. Rad na ovom djelu V. Mošin je započeo u Zagrebu i nastavio u Beogradu. Prvotno je ta zbirka imala obuhvaćati vodene znakove sidra porijeklom iz Italije (mletačke) iz rukopisa u arhivima i knjižnicama u Jugoslaviji od 15. do 17. st. Međutim, autor je svoju zbirku naknadno dopunio vodenim znakovima u obliku sidra iz objavljenih izvora, te joj je dodao i novu građu sabranu u Makedoniji. U konačnoj redakciji nadopunio ju je vodenim znakovima koje je dobio iz Moskve od S. A. Klepinova, zatim iz Deutsches Buch-und Schrift-Museuma u Leipzigu te iz Clayton Beadle Collection of the British Paper and Board Markers' Association, smještene u Museum of Technology u Manchesteru. Tako je zbirka proširena i na razdoblje 18. i 19. stoljeća, i od prvotno zamišljenih 2000 znakova proširena na 2847.

U *Uvodu* knjige (str. XXI — XXXVI) V. Mošin opisuje kriterij klasifikacije i raspravlja o samom datiranju na temelju vodenih znakova u domaćim arhivima. Posebno se zaustavlja na problemu datiranja u slučaju kad je moglo ostati zalihe papira.

Nakon uvoda donosi *opis vodenih znakova sidra* s klasifikacijom prema kriterijima koje je već postavio Briquet (str. 1—96).

Sve vodene znakove sidra podijelio je na 7 familija prema obliku sidra: 1. sidro s dva kraka, dvostruki potezi crta, bez kruga; 2. sidro u krugu; 3. sidro u krugu, držak s jednim potezom crte, krakovi s dva poteza; 4. sidro s jednim potezom bez kruga ili s krugom s dodacima i bez dodataka; 5. sidro s neobičajenim crtežom, s jednim krakom u krugu ili bez kruga; 6. sidra s individualnim oznakama crtača, npr. sa zvonom, pticom ili sl.; 7. sidra iz 18. i 19. st.

Familije su podijeljene na grupe i tipove prema detaljima crteža ili dodatnim elementima, a unutar svakog tipa raspoređeni su kronološki uz izuzetak da su vodeni znakovi s kontramarkom poredani alfabetski prema slovima.

Vodeni znakovi su opisani i prema regionalnim kriterijima (manufaktura i upotreba). Najprije donosi opis najstarijeg vodenog znaka sidra iz godine 1376. (str. 2) talijanske provenijencije, zatim vodene znakove sidra (brojevi 2—188) francuske provenijencije koji spadaju u prvu familiju (str. 2—11). Ti su znakovi uzeti iz već objavljenih izvora.

Zatim opisuje vodene znakove talijanske provenijencije (brojevi 189—2642) koji su velikim dijelom pronađeni u domaćim arhivima i knjižnicama (str. 11—84). Oni spadaju u familije 1—6. Konačno, »modernu« sekciju iz 18. i 19. st. ubraja u sedmu familiju i dijeli je u dvije velike skupine (str. 85—96): vodeni znakovi zapadne Evrope i Rusije. Svaka ta grupa je podijeljena u 7 tipova (brojevi 2643—2847).

Kod opisa svakog vodenog znaka donosi godinu kad se pojavljuje, dimenzije papira, mjesto nastanka dokumenta, signaturu i ponegdje uputu na slične znakove.

Prema tom opisu raspoređene su i *tabele* s vodenim znakovima (1—367). Ispod svakog vodenog znaka je redni broj pod kojim je opisan te godina kojom se datira.

Upotrebljivost knjige olakšana je i *indeksima* (str. 97—135), koje je izradila B. van Ginneken-van de Kastele, i to indeksom slova i imena na vodenim znakovima, indeksom nekih dodatnih tipova, nadnevaka i znakova koji dolaze zajedno s vodenim znakovima sidra, konkordancijom objavljenih izvora vodenih znakova, popisom tiskanih djela s vodenim znakovima sidra, popisom rukopisa iz kojih su uzeti vodeni znakovi. Lako pronalaženje pojedinih tipova omogućuju i stilizirani oblici sidra na vrhu svake tabele, koji su ujedno u pregledu doneseni i na kraju knjige.

Knjiga V. Mošina od velike je praktične vrijednosti knjižničarima, arhivistima i istraživačima, koji mogu na temelju usporedbe s ovim veoma raširenim vodenim znakom u obliku sidra, što se pojavljuje na papiru od 1376. do 1827. godine, datirati nedatirane rukopise. S metodološkog stajališta njezina je važnost što ova zbirka vodenih znakova pruža obilnu građu za klasifikaciju različitih tipova i varijanti, a to je od temeljnog značenja za datiranje, uključujući tu i vrijeme dok traje zalih papira u određenom kraju.

J. Kolanović

LAMBERTO DONATI, BIBLIOGRAFIA DELLA MINIATURA, Biblioteca di bibliografia italiana LXIX, Leo S. Olschki editore, Firenze, MCMLXXII, 2 vol, str. X + 1214. Lire 35.000.

Potreba koja se više-manje posvuda dugo osjećala i izražavala na raznim stranama za jednom monografijom koja bi sustavno obuhvatila bibliografiju svih važnijih knjiga, časopisa, rasprava i članaka posvećenih problematici minijature, šireg ne samo političkog, kulturnog i geografskog područja nego i vremenskog razdoblja, konačno je u dobroj mjeri zadovoljena knjigom L. Donatija. Na ovaj ambiciozni pothvat autor se odlučio prije više godina, potaknut ne samo spomenutom potrebom nego i činjenicom da je često nemoguće govoriti o minijaturi jednog naroda ili kulturnog područja bez poznavanja minijature susjednih naroda i njihove kulture. Izrazit primjer za to imamo u našoj Dalmaciji, koja je — što se kulture tiče — dobrim dijelom bila uvjetovana situacijom u susjednoj Italiji, a takvih bi se primjera moglo navesti bezbroj. Jer minijatura je — kao uostalom i druge vrste likovne umjetnosti — bez posebnih poteškoća mogla prelaziti često nepremostive državne i političke granice pojedinih naroda povezujući ih u jedinstvenu kulturnu sredinu. Tako je Lamberti svojom knjigom obuhvatio najvažnija djela, rasprave i članke koji obrađuju minijaturu od samih njezinih početaka, i to na području cijele Evrope i sredozemnog područja, uključujući tu hebrejsku, sirijsku, palestinsku, sinajitsku, koptsku, mozarapsku, etiopsku, armensku i tursku minijaturu. A tematika koja je tom literaturom dotaknuta obuhvaća najrazličitija područja ljudske djelatnosti i omogućava prilično detaljan uvid u srednjovjekovni način života, od poljodjelstva i glazbe do astrologije i liturgije. Zato je ova knjiga namijenjena ne samo stručnjacima koji proučavaju minijaturu kao sastavni dio povijesti umjetnosti — njima je u stvari prvotno i namijenjena — nego i svima koji se bave složenom problematikom prošlih vremena.

Lambertijevo djelo podijeljeno je u devet odsjeka, i to: 1. minijatura općenito, bez obzira na vrijeme, škole, tip itd. (str. 1—8); 2. minijatura određene epohe, kao što je npr. antiki svijet, rano kršćanstvo, srednji vijek, renesansa itd. (9—26); 3. minijatura pojedinih škola (27—158); 4. djela koja se odnose na pojedine minijature (159—278); 5. minijature podijeljene prema ikonografskom tipu (279—919); 6. djela različitog sadržaja koja obrađuju odnos minijature prema drugim vrstama umjetnosti (920—1004); 7. djela o iluminiranim rukopisima u posjedu raznih biblioteka i zbirki (1005—1084); 8. ilumi-